

Min uppväxt i byn Kälsjärv i Nederkalix socken

Minnen berättade av Gerda Stenberg

Efter Gerda Stenbergs (1907–2004) död överlämnades till Norrbottens museum genom Göran Stenberg ett manuskript där hon skriver om sin uppväxt i en bondby i nuvarande Kalix kommun. Hon ville själv att hennes minnesbilder skulle bevaras för framtiden och därigenom bli ett bidrag till de norrbottniska bondbarnens oskrivna historia. Norrbottens museum ger nu ut denna text. Den berättar om jordbruksarbete, skolgång, husförhör, begravning, namnsdagsfirande, bondetåg, världskrig med dyrtid och spanska sjukan. Framställningen är medryckande och livfull men ändå detaljerad och saklig. Ibland jämför skribenten med förhållandena när hon nedtecknar sina minnen, d.v.s. omkring 1990. Texten har kompletterats med levnadsdata för de personer som nämns.

Luleå i maj 2025

Nils Harnesk, chef för Samlingsavdelningen vid Norrbottens museum

Kvinnors och barns arbete

En bondhustru i min barndom hade en tung arbetsbörda. Hon skulle först och främst sköta djuren, stora som små, och mjölka. Männen satte sig inte på mjölkpallen. På sin höjd skötte de utgödslingen och hinkade upp vatten från brunnen. Bondhustrun skulle klippa fåren och ta hand om ullen, det vill säga karda och spinna tills garnet var klart för vävning och stickning. Hon skulle väva bomullstyg till skjortor och kalsonger. (Det var väl knappast något som köptes färdigt den tiden, ja möjligen någon så kallad finskjorta.) Vilket arbete i de stora familjerna! Men jag tänker nu på min ålders höst att kvinnorna inte måste ut i förvärvslivet men att de genom sitt arbete bidrog till familjens försörjning. Tänk vilken trygghet vi barn alltid kände när mor [Anna Eriksson, f. Ekman 1879–1952] var hemma! Det första mina bröder sade när de kom in från sina lekar och inte såg mor vid spisen var ”var är mamma?”. Vi barn fick hjälpa till med småsysslor så fort vi kunde, till exempel gallra rovor, rensa potatislandet och dylikt. Sedan jag var i 10–12-årsåldern fick jag ta hand om mina småbröder, när mor och de äldre var på slätten hela dagen. Då var det en tröst att farmor [Brita Eriksson, f. Andersdotter 1842–1922] och farfar [Alfred Eriksson 1835–1920] bodde så nära. Vi blev alltid påminda om att vara aktsamma med elden och när åskan mullrade gick vi till farmors bagarstuga. Där var då vår trygghet; hon hade även delvis ansvar för mina små kusiner som bodde i en annan del av farmors och farfars hus. Tänk vilken tillgång det var även för de vuxna att ha mor- och farföräldrar i närheten, ja även för oss! Vi hade liksom ett andra hem hos dem. I regel bodde de gamla i byn i sina hem till sina dödsdagar.

När jag var 13 år bestämde far [Carl Eriksson 1876–1958] att jag skulle vara med på så kallad myrslätter. Den sommaren blev liksom slutet på min barndom, tyckte jag då. Vi började med stortvätt två veckor före midsommar. Kläderna kördes med häst till en badvik vid Lilla Saltträsket – där var en härlig sandstrand – och där fanns en bykgryta som flera hushåll samsades om. Tvätten arbetade vi med i flera dagar. På slutet borstade vi upp alla trasmattor, vilka var många efter vintern. Trots det tunga arbetet tyckte vi ändå att det var roligt under dessa dagar. Vi hade matsäck med oss och kokade kaffe förstås; det var nästan en liten semester. Efter tvätten skulle hela huset skuras från golv till tak och sedan skulle ladugården rengöras grundligen, så att vi skulle vara färdiga med hela stöket till midsommar.

Två veckor efter midsommar kunde alla ta sig lite ledigt. Vi fick gå och bada till Metträsket någon dag. Det var väl dryga två kilometer dit och en fin gångstig, vill jag minnas. Vi sprang sista biten. Men sedan plockade far fram alla räfsor

OMSLAGSBILD: Pållada i Kälsjärv, Kalix kommun,
fotograferad 1958. Fotograf: Olov Isaksson.

TRYCK Luleå Grafiska AB 2025

som skulle tjäras. Jag hade tidigare fått en av min morfar och den var lite lättare. Sist var det liarna som skulle slipas. Det var i regel pojkar som fick dra slipstenen, för det var nog ganska tungt. När korna var mjölkade och utsläppta på skogsbyte vandrade vi iväg, min fem år äldre syster Julia [Julia Gustavsson, f. Eriksson 1902–1980] och jag, till Bakrådet nära byn Hömyrfors. Det blev nog fem–sex kilometer att gå över tuvor och sten och långa spångade myrar; det var rena balansgången. När vi hade gått den första steniga backen gick vi förbi en härligt porlande kallkälla. Där stannade vi alltid och drack. Jag har sökt upp den många gånger senare i livet. Vilken oas! Vi bar även matsäck, bland annat en mjölkflaska, bröd, rökt skinka, pannkaka och lite av varje som skulle räcka hela dagen. Männen gick alltid tidigt på morgonen för att slå medan det var dag i gräset. Vi yngre gick och räfsade ihop det slagna gräset till högar som vi sedan bredde ut till torkning.

Inga gummistövlar fanns på den tiden. Jag använde ett par gamla kängor som vattnet rann igenom hela dagen; ibland fick man skavsår så man haltade. Vi flickor fick gå hem lite tidigare på kvällen vid sextiden. Vi tog av oss de sura skorna och kängorna hängdes upp på hagen, men de blev aldrig riktigt torra till morgonen därpå. Vilken olust man kände när man drog på sig denna mundering!

Den första sommaren behövde jag inte gå till ladugården på kvällen. Jag åt, stöp i säng och sov som en stock tills pappa väckte oss på morgonen. Jag tyckte mycket synd om mig själv där jag gick och räfsade runt honom på myren. Men min syster Julia sade att jag inte behövde klaga för hon hade minsann börjat på slåttern när hon var 12 år, men hon var större och kraftigare till växten. Jag önskade att jag hade blivit född på bruksorten Karlsborg i vår socken, för där hade de nog inga kor. Efter någon vecka började en äldre släkting reta mig och sade att jag skulle få ett litet syskon så att jag nog skulle bli barnpiga sedan i sommar, men se det ville jag inte. Så det blev under vilda protester jag stannade hemma några dagar. Jag gick inte ens och tittade till min lillebror [Martin Eriksson 1920–2011] eller mor första dagen. Så reagerade jag i den åldern. Varför?

Vi var först sysselsatta i tre veckor med denna myrslåtter. Sedan fick vi dela på oss. En del fortsatte en vecka till på en fräkenäng – fräken räknades som det bästa fodret för korna – medan en del skördade odlingarna närmast byn. Sist, framme i augusti, blev det träskslåtter på Kälsvärtrasket. Sedan var det kornåkrarna, som vi tog med skära. Det bands till kärvar, vilka hängdes upp på långa störrar till torkning. Det tröskades sedan för att förvandlas till korn, vilket var ett mycket tungt arbete. (När man ser dagens skördetröskor förstår man vilken

utveckling som skett under ens livstid.) Sist kom potatisupptagningen i början av september. Så var det äntligen slut. När jag sedan under vintern tänkte på allt detta tunga arbete längtade jag inte till sommaren.

Men visst fanns det även glädjestunder under slåttern. Man smög sig ut till myrkanten och plockade en näve solmogna hjortron då och då. Jag kan även se tuvorna på ängen lysa röda av åkerbär, som man skyndsamt plockade och åt. Jag kan också se den lilla bäcken som glittrade i solen. Utmed den växte ett slags gräs som vi kallade luktgräs och som doftade underbart. Min faster brukade ta hem och torka och hänga upp det här hemma. Min syster har senare berättat hur min farmor gick och plockade grässtrån och torkade. Då plötsligt förstod jag varför jag alltid sett skönheten i ett torkat grässtrå. Det var nedärvt.

På Rödflokmyran fanns en liten lada alldeles utmed spången, som var mycket bräcklig, och just där trampade man ofta ned sig. Där blev det en övning i balansgång! Men vi kunde även sätta oss och vila en stund. Där var även en stor kallkälla i skogsbrynet, där vi hämtade vatten. Om det var varma dagar gick det åt mycket dricksvatten. Det var ungefär en kilometer att gå i den blöta myren. En del bönder från Gammelgården hade sina skogsskiften och myrängar längst bort mot Hömyrfors. Jag kommer särskilt ihåg bröderna Karlsson. De vandrade barfota på myrarna och plötsligt en sommar tog de en genväg ned mot bymyran för att slippa den värsta steniga uppførsbacken. Genvägen gick rakt över Albert Åströms [1846–1935] lilla odling. Han protesterade mycket men det hjälpte inte och till slut var det en rejäl gångstig över de små åkertegarna. Det märkliga är att just där kom den nya vägen att byggas på 1930-talet. I och med detta blev det väldiga utdikningar och nyodlingar på bägge sidor av vägen. Men tiderna förändras. Från 1950-talet blev det en mycket negativ tid för Sveriges bönder och min då 80-åriga blinde far satt och suckade men tröstade sig med att skogen kommer att växa bättre. Så åtminstone den nyttan blev kvar av allt slit till kommande släkten. I dag är de flesta odlingar nedlagda och skog och sly tar fort över. Men ännu står min brors vackra hus kvar vid Björkudden och där växer de finaste vinbärs- och hallonbuskar och grönsaker av alla slag. Jag har nu förmånen att få komma dit då och då och jag får se solen gå ned över Mickelsmyran. Jag får plocka bär och till och med murklor växer vid flaggstången. Jag får se kabbelen blomma i diken och jag känner doften av myrpor. Jag önskar väl inte den gamla tiden tillbaka med myrslåtter och allt vad därtill hörde. Men jag blir ledsen när jag åker förbi så många nedlagda odlingar och man hör att världens befolkning svälter. Vart är Sveriges folk på väg?

Vi hade även en del roliga original som satt vid ladan där vi gick förbi på morgonen på väg till vår äng längst bort. Mygg och knott var ett plågoris på ängarna men vi använde becolja, som luktade mycket starkt. Men den var effektiv och var väl ofarlig, eftersom det ju var en naturprodukt. Vi flickor fick nog ibland höra att bondflickorna blev så solbruna och fula på sommaren, så vi försökte skydda våra ansikten så gott det nu gick. Vi drog hilkan för ansiktet, så det var nog bara munnen och näsan som var framme. Näsan blev illröd, vilket inte var så roligt. Men vad jag minns var att vi även var mycket matfriska på hösten, så jag förmodar att arbetet i det fria bekom oss väl trots allt.

I fråga om pojkar tror jag att de fick börja tidigare än vi flickor. Hemska tanke! Min bror Per [Per Eriksson 1909–1982, far till landshövding Per-Ola Eriksson] var två år yngre och han fick gå lite tidigare på eftermiddagen och söka igen korna för att ta hem dem. Under svamptiden for de hur långt som helst och kom inte hem förrän vid midnatt. Jag förstår dem, för karljohanssvamp är så gott. Jag har sedan i vuxen ålder talat om för Per att jag till och med avundades honom när han fick gå lite tidigare från ängen för att söka efter korna. Han berättade då att han var väldigt rädd ibland när det började mörkna i skogen och en ugglas började ho.

Utdikning och mejeriprojekt

Ett av mina barnbarn hade åkt runt och tittat på byn Kälvsjörvs omgivning och han undrade varför denna stora sjö blivit utdikad. Jag visste att detta inte skedde för snöd vinnings skull utan att det rädde stor hungersnöd i Sverige under 1860-talet. Detta föranledde Länsstyrelsen i Norrbottens län att besluta om dessa utdikningar, vilka i dag hundra år senare med facit i hand kan tyckas vara miljöförstörelse av stora mått, men då var det en bitter nödvändighet. Jag beslöt att försöka få reda på mer om detta. Men jag förstår nu att det för min del måste bli vad jag själv sett och vad andra berättar. I alla fall måste väl planeringen ha börjat på 1880-talet eftersom detta stora utdikningsprojekt var klart 1893 med den tidens redskap, hacka, spade och häst. Det var arbetsfolk från alla byar runtomkring men även från andra socknar. Alla de bönder eller torpare i byn – även min far – som hade sina ägor under Gammelgården deltog. (Det fanns väl bara tre bönder i Kälvsjörv som inte tillhörde Gammelgården.) Alla skulle ställa upp med frivillig arbetskraft. Hade man ingen möjlighet så fick man låna pengar till att avlöna lejda arbetsskarlar. Sådana tider var det. Det blev i alla fall färdigt och det innefattade från Björknäs räknat Småträsket, Kälvsjörvträsket,

Kattisträsket, Grundträsket och en del andra småpölar samt Stenträsket, som kom igång långt senare. Utdikningen vid Stenträsket har jag själv sett men där blev aldrig någon slätteräng värd att fortsätta med. Kanhända har skogen växt lite bättre i stället.

Även i Kalix fanns det människor som hade en del pengar, men man kan undra vad som egentligen drev sågverksdisponenten Carl Fredrik Åkerström [1845–1901] till att påbörja sitt vansinniga mejeriföretag i Kälvsjörv. Men man kan ju dra paralleller till vad som händer även i dag. Åkerström ville kanhända grunda ett jordbruk som gav arbete och föda åt bygdens folk samt även själv tjäna en slant. På den tiden var det även en del småborgare i Kalix som hade kor och jordbruk som en biinkomst. Åkerström köpte en större andel mark i Kälvsjörv och anställde en man med en titel som gjorde anspråk på att han var jordbruksexpert. Mannen i fråga hette Christian Tenger [1864–1909] och vi hade ett foto hemma av deras tre barn. En av flickorna hette Gerda [1897–1967] och det var väl efter henne jag fick mitt namn; min syster fick nog komma dit och leka med dem. Det byggdes en ladugård för 40 kor samt ett av Kalixbygdens första mejerier. Han hade en utbildad mejerska men anställde därtill flickor som mjölkade, kärnade och ystade, så vi hade en ostform i trä där det i botten var inskuret Kjellsjörfs mejeri. Vidare byggdes såg och kvarn. Sedan hade han planer på stora nyodlingar väster om träsket, men man kan ju förstå att det nog inte blev så mycket mjölk på bara starrhö. Men sagan tog snart slut. Redan 1908 gick Åkerströms arvingar i konkurs. Tenger reste tillbaka med sin familj, troligen glad i hågen över att ha sluppit så lindrigt undan. Banken löste då in hela egendomen som styckades och såldes ut till hugade spekulanter, bland andra min far och mina morbröder. Boningshuset köptes av en bonde och det var där vi senare hade vår skola.

Byamangel, byavåg och slätterfolk

Vinterkörvägen ned till Björknäs i Gammelgården gick över Farfars gårdsplan, så där var liksom ett rastställe. Då och då var det någon som hade hämtats från tåget i Vitvattnet med häst; det var en bra genväg. Där nedanför utmed träsket var ett högt lider och därinne förvarades byns stora mangel som var belamrad med tunga stenar. Under fanns släta fina rullar och på dessa rullade man lakan och handdukar. Mangeln drogs fram och tillbaka av två kvinnor; tvätten blev mycket slät och fin. Utanför dörren var en våg placerad och där vägdes starrhö som bönder från andra byar hade köpt. Farfar hade fått förtroendet att vara så

kallad vågmästare. Jag kan se honom ännu i dag när han småsprang ned för att väga då han såg att det stod en höskrinda på platsen.

På somrarna var det mycket slätterfolk från andra byar. En del hade en liten stuga vid träsket, en del var inneboende hos Farfars. Bland andra fäster jag mig vid minnet av Lotta Norrbin [Charlotta Norrbin, f. Lindberg 1852–1923] från Kalix. Det var nog ett så kallat driftigt fruntimmer. Hon hade kor och kafé, piga och dräng. Hon bakade limpa och vetekringlor till försäljning som hon hade med sig till Kälvsjärv, där hon installerades hos Farfars i den renskurade trösklogen. Drängen kallades Stor-Konrad [Konrad Berggren 1880–1947] och han var omtalad för att vara den bästa slätterkarlen i hela distriktet. Det sas att han åt en hel stor limpa till mellanmål och det kan man förstå om man tänker på hans stora kropp och vad han presterade. Man lärde sig även att folket hade olika dialekter och uttal i olika byar, fastän allt kallades bondska ändå. Gammeldådsborna pratade mycket långsamt och släpande. Lotta Norrbins gård finns numera på friluftsmuseet i Gammelstad, dit den flyttats från Kalix och är föremål för renovering. Detta läser jag 1 april 1992. Man kan tro att det är ett aprilskämt.

Herrskap och luffare. Farmors dödsbädd

På höstarna kom en del herrar från Kalix för att jaga hare. De kom sent på kvällen och sov över hos Farmors. De hade några större stövare med sig som jag var väldigt rädd för. En del sov nog hemma hos oss i kammaren och eftersom jag var så rädd på natten sov jag dåligt. En del hundar var ute i skogen på sommaren och rev ihjäl fåren, som då strövade fritt omkring. En gång var en sådan hund avlivad och upphängd i en stor gran utmed gamla landsvägen till varning åt hundägarna; de tog lagen så att säga i egen hand.

På den tiden fanns det luffare eller vandrare som behövde få mat och husrum. Om ingen annan ville låta dem stanna så visades de till Farmor och hon hade rum och säng i sitt stora kök. Hon sov själv i en högsäng med sparlakan som drogs för på natten. Mitt vackraste minne av Farmor är nog när hon låg på dödsbädden; jag var då 14 år. Faster Hilda [Hilda Blombäck, f. Eriksson 1874–1966] var där. Hon satt vid sängen och sjöng psalmer och sånger. Sedan när hon kom till vårt kök smög jag mig ned till Farmor för då förstod jag att hon var ensam. Jag satte mig vid sängen och frågade om hon trodde att hon fick en salig död. Hon tog upp den trötta handen och strök mig över håret och sade: ”Barn, nog måste jag väl tro detta.” Därefter var det inte så svårt att Farmor skulle dö.

Lördagssysslor

På lördagar skulle det skuras ordentligt och alla sängkläder hängdes ut för väd-ring vinter som sommar. Köksstolarna bar vi ut och skurade på gården när väd-ret så tillät. Golven fick vi knäskura. Flugorna var ju ett plågoris på den tiden eftersom ladugårdarna låg tätt i byn. Några bekämpningsmedel var inte upp-funna så det var ett drygt arbete med att tvätta bort flugsmuts, men plötsligt upptäckte någon ett medel som kallades Flit och då sprutades ladugård och stall samt boningshus. Tänk vilken välsignelse för både djur och människor! En del var rädda för detta gift men alla överlevde.

På lördagen, efter städningen, tog man bort det torra granriset. Man gick upp till skogen och hämtade nytt och lade det snyggt vid farstubron; där fick alla torka av sina skor. Farstudörren stod alltid öppen på dagen när jag var barn. Det ansågs lite ogästvänligt att ha den stängd, men på söndagar skulle den vara stängd mellan 11 och 1, det vill säga under predikan. Då fick även vi barn hålla oss lugna när pappa läste högt från Bibeln eller Sions missionstidning. Men det gick ganska lugnt tillväga hos oss med tanke på att vi var så många barn i olika åldrar. Stryk i riktig mening förekom aldrig i vårt hem, ja möjligen en dask där-bak utanpå kläderna. Det fick jag en gång men det hade jag väl förtjänat. Maten var nog ganska näringsriktig även med vår tids värderingar. Vi barn behövde aldrig gå hungriga till sängs.

Ungdomars nöjen, husfäder och byaoriginal

Nöjen och aktiviteter fick ungdomarna ordna så gott de kunde. De byggde en liten dansbana utmed landsvägen vid Kattisbäcken. Där var mycket vackert då med stora hängbjörkar. Vi flickor tjuvtränade och lärde oss dansa så fort vi kom åt var det än vara mån-de, ja till och med i ladugården. Vid 16 års ålder vågade vi stå och titta en bit ifrån när de stora dansade. Jag var nog rädd för att pappa skulle dyka upp och hämta hem mig, för dans ansågs som mycket syndigt. Nå så småningom blev vi upp-bjudna av byns bästa danskavaljer men sedan kom en flicka som var 25 år – vi höll henne för lastgammal – och hon sade att vi kunde dansa med våra jämnåriga pojkar. Men de kunde ju inte dansa! Ibland kom K. Morin cyklande från Björkfors med sitt femradiga dragspel och en som hette Pettersson med ett likadant vidunder. Då kom det dansande från byarna runt omkring och även Kalixbor. Det var fritt inträde men en av pojkarna fick gå om-kring med en hatt och tog upp kollekt men ingen behövde betala. Jag vill minnas att de talade om att denne pojke fick ihop 40 eller var det 60 kronor. Sällan såg

man någon berusad. Blev man uppbjuden av någon sådan och man märkte att han inte kunde dansa blev han lämnad mitt på dansbanan, varifrån han lommade iväg. På vintern var det ibland dans på någon loge och då var det inte så noga med musiken. Många gånger var det en pojke från byn som spelade munspel.

För min del var jag nog på bio första gången när jag var 16–17 år. Jag var bjuden av min blivande svåger [Harald Gustavsson 1903–1996]; min syster var med och en kamrat. Jag tror filmen hette Drottningen av Saba. En dam satt där framme och klinkade på piano.

Vi besökte även kyrkan, såväl vinter som sommar, då vi cyklade men på vintern åkte vi spark. Man var väldigt glad när man på hemvägen kom till Vitheden och såg att det lyste i fönster i byn. Då sade vi att nu var vi snart hemma. Vi var både trötta och hungriga och att då komma hem och äta en god söndagsmiddag var en fin avslutning på den dagen.

För övrigt hade vi nog ganska roligt tillsammans, vi unga, trots avsaknad av allt nöjes- och idrottsutbud som nu finns. Våra mödrar hälsade på varandra och de hade alltid en stickning eller ett annat handarbete; man skulle alltid vara sysselsatt. Ofta sjöngs en sång eller psalm. Mamma hade en mycket vacker sångröst och sjöng även på kvällen ibland när hon satt vid spisen sedan vi barn hade lagt oss, exempelvis Bred dina vida vingar. Husfäderna i granngårdarna hade vi barn stor respekt för. Jag förstår inte varför men vi tyckte kanhända att de var en slags myndighet. Men inte ville jag byta ut min far mot någon annan; han var bäst. (Jag undrar hur dagens barn mår trots allt välstånd.)

Man minns så många original som var och en hade sin egen fattiga historia men vi var vänner med alla. Jag kommer ihåg en liten grå farbror som bodde i en liten grå stuga vid vår koväg. Den liknade ett stall; det fanns bara ett enda litet fönster. Farbrorn hette Karl Vikström [1846–1929] och blev troligen föräldralös och ensam i sin barndom. Han kom som lilldräng till Rånön och där måtte han ha trivts mycket bra. Min morbror Axel [Axel Ekman 1876–1974] berättade om denna ö som han hade fått höra om av Karl Vikström; där fanns det otroligt stora tallar och björkar. Min morbror önskade att han hade fått se denna sagoö, men han var då mer än 90 år och blind. Karl Vikström fick nog en fin ålderdom. Han fick plats hos doktor Åman [Magnus Åman 1856–1935], som då hade byggt ett eget hus med stor tomt i Kalix. Så han fick väl gå där och knoga med vedhuggning och lite av varje, en önskedröm den tiden.

En annan gamling som jag tänker på med tacksamt minne köpte sig en trattgrammofon på äldre dar. På sommarkvällarna lyfte han ut den på gården och spelade så det hördes över halva byn; vi stod ute och lyssnade så klart. Han

köpte sin mjölk hemma hos oss varannan dag. Han kom med sin trelitershämtare i god tid före mjölkdays och satt och pratade. Var det söndag så fick han middag hos oss. Han berättade en gång att han hade suttit på häktet i Haparanda. Jag undrade förvånat varför. Jo, han hade inte betalat hundskatten. Jag tror väl att han inga pengar hade. Jag sade till honom att jag tyckte att det lät spännande och undrade hur det var där. Han sade att han fick vara ute och hugga ved och göra rätt för sig. Men han tillade att man inte orkar arbeta så mycket på vatten och bröd. Han blev bekännande kristen under sina sista levnadsår. När han då kom in till oss ställde han sig vid dörren och hälsade ”Guds nåd och frid”. Han var verkligen en glad kristen.

Dödsfall och begravning

I min barndom avled de flesta i hemmen. Dödsbudet spreds fort man och man emellan. Sedan kom Johanna Gustafsson [Johanna Gustafsson, f. Sandin 1871–1938] och gjorde i ordning den döde, som då lades på bår. Torra fina bräder till kistan fanns nog i regel på logen i alla bondgårdar; en snickare tillverkade den. Därefter köptes en färdig svepning i vitt, medan kistan färgades svart. En del hade en krans av enris eller annat grönt på sommaren. Johanna Gustafsson band vackra kransar. Blommor eller handbuketter förekom aldrig vid begravningen. På sommaren jordfästes alla ute på kyrkogården i samband med gravsättningen. Från samlingarna minns jag att det var en fru Bergdahl som hade ett hembageri i Kalix. Jag kan se dessa jättestora vetebröd, som delades hemma i fyrkanter. Ingen orkade doppa allt som var upplagt till var och en på en stor assiätt. Därför låg det vita tvåkilospåsar som begravningsgästerna fick ta med hem till stor glädje för hemmavarande små barn.

I min barndom avled de flesta i hemmet. Om man i något fall befarade blindtarmsinflammation lades de in på Kalix lilla sjukstuga som låg vid Kalixälven ganska nära prästgården. Blindtarmsinflammationen kunde vara vad som helst, exempelvis galla, njursten och så vidare; läkarvetenskapen var inte så långt kommen på den tiden. Om de avled på sjukstugan fördes de hem till byn, färdigt svepta i kistan, och sedan ställdes liket in i en ria eller tröskloge eller en kall bagarstuga i bästa fall. Därefter fick alla som ville komma och se den döde; kistan stod där till begravningen. Jag minns särskilt en flicka som blev opererad i Haparanda och avled där, vilket var närmaste lasarett. Det var Otto Vikströms [1870–1946] enda dotter [Ottilia Vikström 1896–1922]. Hon var underbart vacker där hon låg med det långa kastanjebruna håret utslaget.

Min farfar avled i oktober 1920, strax innan jag skulle fylla 13 år. Jag minns att det var en dödsannons i tidningen; det var nog inte alla som hade råd med en sådan på den tiden. Sedan var det tryckta kort med inbjudan och uppgifter om när jordfästningen skulle äga rum samt när man skulle samlas i sorgehuset. Dessa kort delades ut av någon anhörig som gick runt till alla gårdar i byn. Så var det samling klockan 9 och den började med kaffe med bröd, bland annat en stor saffranskrans, anisbröd och kakor i alla former. Sedan sjöngs många psalmer och sånger och man talade om den avlidne. Därpå bjöds på kaffe en andra gång med lite annorlunda bröd, bland annat en stor tärning vitt gott vetebröd. Därefter bars kistan ut och ställdes utanför farstubron. Locket öppnades och man sjöng en psalm innan locket sattes fast. Om det var barmark sattes kistan på en flakvagn som drogs med häst. Det var jordfästning i kyrkan klockan 1 och den förrättades av kyrkoherde Anton Nordmark [1857–1933], vilken hade besökt Farfar när han låg på dödsbädden därhemma. Gravsättningen skedde på Nya kyrkogården [Älvkyrkogården i Kalix] i familjegraven, där Farmor gravsatts två år tidigare. (Jag tror att vi var de första i Kälsvärd som hade familjegrav.) Sedan följde kaffe hos Lindgrens [på nuvarande Lejongatan 9 i Kalix; det kulturskyddade huset står kvar].

Min skola

Byavägen gick rakt över Farfars gamla tomt och där den slutade stod en så kallad Norrbottensgård med en stor uthuslänga. Detta var vad som blev kvar efter Kälsvärds storhetstid efter konsul Åkerströms initiativ. Där hade jag min skola. Skolsalen låg på norra änden av huset och hade tre fönster. Det var en öppen spis nära dörren och däremellan en liten kammare som användes till materielrum. Vår lärarinna bodde uppe på i ett rum och kök. På andra sidan av huset låg en stor byabagarstuga, där det bakades tunnbröd höst och vår. Man gick in där och ställde sig vid dörren och när man stått där en stund fick man smaka kladda och sedan gick man hem och fick smör på den varma kakan. Det var gott! Smöret var hemkärnat, något annat fanns nog inte. I mitt hem hade vi en tant Brita Sandin [Brita Sandin, f. Ytterberg 1857–1935] som hjälpte till med baket varje höst och vår. Det var många munnar som skulle mättas och köpt matbröd förekom aldrig. Hon var oftast förargad över att hon fick baka så mycket kladda före frukost, så det blev väldigt lite bröd kvar efter morgonpasset fastän hon hade börjat baka vid femtiden. Omkring 100 meter bortanför skolan fanns också en kvarn. Dit kom bönder från byarna runt omkring med sitt korn för

att mala det till brödmjöl och korngryn samt gröpe till grisarna förstås. Där var även en liten såg, mest för sågning till husbehov. Detta sköttes av min morbror Arvid [Arvid Ekman 1878–1968] som gifte sig med min faster Maria [Maria Ekman, f. Eriksson 1882–1963]. Han hade dessförinnan varit i Amerika i sju år och slitit hund efter vad han berättade. Morbror och faster bodde de första 12 åren hos Farfars men byggde sedan ett stort hus med ladugård i närheten av kvarnen. Deras barn blev alltså mina dubbelkusiner.

Skolformen kallades mindre folkskola och bestod av sex klasser men i två grupper. Klass 3–6 gick på förmiddagarna klockan 8–12 och vi i klass 1–2 gick på eftermiddagarna klockan 1–3 med en rast mellan. Jag tror att jag hade svårt att få ihop bokstäver till ord – min kusin David [David Risén 1907–1981] hann alltid före – men vilken glädje jag kände när jag äntligen kunde läsa! Lärarinnan Anna Elglund [Anna Bergström, f. Elglund 1892–1960] såg jag upp till som närmast Gud Fader. Mobbning förekom nog även i vår lilla skola fastän ordet inte fanns i svenska språket. Jag var nämligen sjuk i några dagar. När jag återkom till skolan stod kamraterna runt omkring mig och sade att fröken hade sagt att när Gerda E. inte var där var det lika bra att stänga skolan; jag var väl bra på att vifta med handen. Jag själv kände mig utstött i flera veckor av mina kamrater. Sedan var det någon liten barnpiga från Kalix som även gick i vår skola. Hon fick nog också känna att hon inte var som andra bondungar.

Det var dåligt med isoleringen i skolsalen. Det blev även då kalla vinterdagar med omkring 30–40 minusgrader. Då fick pojarna göra upp eld och fröken tände en stor brasa i öppna spisen. Sedan sattes det in en liten kamin som extra värmekälla. Golvet i skolan var av trävita fina plankor och man kan ju tänka sig hur smutsigt det blev. Men vi hade så kallat skurlov en gång i månaden. Då var det storstädning och städtanten fick knäskura detta golv med rotborste och såpa så att det blev trävitt igen, så nog såg man skillnaden före och efter den lovdagen. Vi barn i de lägre klasserna lät oss ibland luras av de större till vissa rackartyg. En gång sade de att vi skulle stanna med dem och gömma oss bakom husknuten och inte gå in när det ringde in efter rasten; vi blev ganska fort upptäckta. Följden blev att vi alla fick en anmärkning i betygsboken där det stod ”Kommer ej in när det ringer”. Jag fick ta hem boken och visa den för pappa; det blev inget förhör hemma men han skrev under ”C. J. Eriksson”. (Vi skvallrade aldrig från skolan hemma.) Vi hade samma betygsbok hela skoltiden, utom avgångsbetyget, och fick betyg varje termin. Det var spännande tyckte jag och nu tycker jag synd om dagens skolbarn som så sällan får betyg, men vid 84 års ålder kanske jag har fel.

Sedan har jag en del sorglustiga minnen från min skoltid. En höst på rasten

gick vi tre flickor ned till den stora graven på Kälsvärtrasket för att prova om isen höll att gå på. Min kusin Dindi [Dindi Nilsson, f. Risén 1909–1982] gick först men sedan brast isen och hon försökte sig kasta sig upp på oss andra. Vi fick tag i hennes händer. När vi kom till skolan fick vi följa den gråtande kusinen till hennes hem. Vi var förstas ganska stolta över att ha räddat henne men då sade en storebror att vi skulle ha stoppat henne i stället; det var nog en kalldusch för oss alla. En annan händelse var på vintern och vi stod på spåret på den branta skidbacken, som jag förut aldrig vågat åka. Då ringde skolklockan och Linus Emmoth [1907–2007] gav mig en puff i ryggen så jag åkte rakt ned för backen en lång bit nedåt trasket. Tänk jag ramlade inte, men när jag äntligen kom in till skolan fick jag vända om för att hämta ris. Från en björk tog jag det minsta jag fick tag på. Så fick Linus smäll på fingrarna men jag tror att det gjorde mera ont i mig, som såg på. När jag sedan i vuxen ålder pratade med honom om denna händelse hade han glömt bort den. En skidtävling hade vi även då i skolan, men vi småflickor hade inga skidor så vi fick springa från Farfars gård till skolan. Dindi hade längsta benen och blev etta, jag tvåa och Gerda Åström [Gerda Ridefors, f. Åström 1908–2002] trea; hon var den minsta.

Höjdpunkten på höstterminen var Anna-dagen, vår lärarinnas namnsdag. Då samlades vi flickor och gick till tant Hanna och hon hjälpte oss att göra en som vi kallade namnsdagssedel. Det var ett vitt papper som vi skrev gratulationer på. Tant Hanna snodde ihop något slags rosetter av klippt silkespapper i granna färger som sattes i alla fyra hörn. Sedan gick vi runt i våra hem och fick en liten slant som vi sedan lade på det fina konstverket på bordet i skolan. Pojkarna hjälpte till på sitt vis och hackat granris ströddes på gården runt farstubron. Sedan tog de träpåkar och smällde i alla knutar tills fröken kom ut och vi ropade ”Har den äran!”. Hon var alltid lika överraskad. Sedan på kvällen blev alla barn inbjudna till skolan och förplägas med te, bullar och kakor. Sedan fick vi leka ringlekar hela långa kvällen. Det var mycket roligt och vi var många som inte var bortskämda med fester i min barndom.

Skolmateriel fick vi själva betala. Fröken skrev upp i en bok och så fick vi en räkning att ta hem i slutet av varje termin. En griffeltavla användes i småskolan. Den ärvdes av alla syskonen. Det viktigaste var ju att vi fick lära oss att läsa och skriva. Även multiplikationstabellen skulle vi kunna läsa upp, vilket jag har haft praktisk nytta av hela livet. Av skolböcker kommer jag väl först och främst ihåg Luthers lilla katekes, en biblisk historiebok, psalmboken, en bok om Sveriges historia, en geografibok samt några räkneböcker, men även någon sångbok förekom

nog. Böckerna gick i arv till syskonen efter ålder men en del fick väl förnyas. Det var ju barnrika familjer på den tiden och våra närmaste grannar hade sex, tio respektive elva barn. Läxorna skulle vi kunna, psalmverser och Luthers katekes, ordagrant. Tänk det jag lärde mig minns jag ännu i dag! Jag bad en extra bön till Gud där jag låg i skåpsängen att jag skulle kunna läxorna dagen därpå. I historia och andra ämnen fordrades att vi kunde svara på frågor och redogöra men inte ordagrant precis. Så hände det en gång då jag nog gick i fjärde klass att jag av någon anledning inte hunnit läsa igenom historieläxan. Men jag litade på att någon annan i klassen skulle få börja berätta, men fröken såg nog på mig att jag var nervös så jag fick första frågan. Jag stod där och kunde icke svara och då kom fröken och gav mig en riktig lugg – den första i mitt liv – och hon sade att jag skulle lära mig att läsa läxan mer än en gång. Jag hade inte läst en enda gång och det gjorde inte ont, men skammen var värre. Efteråt tyckte jag att det var så orättvist att jag alltid skulle kunna allt. Det fanns ju flera andra som aldrig behövde kunna sina läxor; jag förstod inte varför.

Vi började skoldagen med en psalm. Sedan var det kristendomsundervisning hela första timmen. Dagen avslutades med att vi stod upp och läste Herrens välsignelse. Vi flickor hade även slöjd, där vi fick lära oss sticka, lappa och laga så vackert som möjligt, sy knapphål samt brodera små dukar. Den timmen var bara för flickor och efter skolans slut. Det tyckte de flesta var mycket roligt. De flesta skolbarn hade så nära till skolan, så vi sprang hem på frukostrasten och fick lite mat. Men två barn som bodde längst bort i byn gick ofta till min farmor där de fick fil och tunnbröd att äta. Jag undrade ofta varför men så småningom förstod jag att de inte hade fil hemma eftersom de inte hade kor. Dessa barn har som vuxna uttryckt sin tacksamhet gentemot denna Alfrids mora, som Farmor kallades, och menade att utan henne hade de fått svälta ihjäl. Farmor var för övrigt alltid sådan att hon tänkte på de bybor som var fattiga och gav till dem av det gården hade. Tack lilla Farmor för ditt goda hjärta!

Efter sex år i skolan fick jag mitt fina avgångsbetyg, men då frågade min mor om jag inte fick gå i skolan ett år till. Hennes motiv var att jag var så ung att jag kunde glömma vad jag hade lärt mig i skolan tills jag skulle konfirmeras; det skulle nämligen inte ske förrän vi fyllde 15 år. Jag skämdes men var samtidigt glad för jag ville gå i skolan. Som tur var fick vi en lite annan läroplan och några nya böcker; annars hade det nog blivit tråkigt. Själv förstod jag att jag fick lära mig lite mer det året.

Husförhör

Kristendomen hade en stark ställning i vår skolgång men jag har också varit med på så kallade husförhör, både som barn en gång om året i hembyn och som ung kvinna i grannbyn där jag gifte mig. Mitt första husförhör måste ha ägt rum då jag var sju år gammal. Prästen skulle hämtas av den bonde i byn som då stod på tur. Den här gången var det min far. Husförhöret hölls då i vår lilla skolsal; det fanns ingen annan lokal i byn. Man lade in bräder på bockar i hela salen. Byborna kom nog nära mangrant och det ansågs nästan som en plikt att närvara. Det började med psalm och bön och därefter läste prästen upp alla familjer som bodde i byn. Om det fanns någon piga skulle det anmälas och samma sak gällde om någon flyttat till någon annan ort. Vi skolbarn satt på första bänkraderna. Mor satt snett emot mig vid dörren och våra blickar möttes, vilket var en tröst. Pastor Olsson [Axel Olsson 1867–1954] frågade om jag kunde läsa barnabönen och jag steg upp och läste Gud som haver barnen kär. Jag var så blyg och rädd att huvudet hängde längre och längre ned mot golvet; till slut var jag dubbelvikt. Efter husförhöret kom prästen hem till oss och han sjöng och lekte med mina små bröder. Det var sånger som jag minns delar av ännu. Pastor Olsson hade ju själv små barn. Han blev sedan min konfirmationslärare och vi tyckte mycket om honom. Vid ett annat husförhör satt jag längre bort i salen. Det var då kyrkoherde Nordmark som tjänstgjorde och han började med att låta äldre ungdomar läsa ur Bibeln. Jag kan ännu känna spänningen i skolsalen. Det var nog ingen som kände sig riktigt säker och alla var rädda att uppträda offentligt. Jag undrar nu om kyrkoherden ville undersöka de äldres läskunnighet eller om han ville skona de där små som satt på första bänkraden. Jag vill tro det senare. De större skolbarnen kunde under husförhören annars i tur och ordning få läsa någon vers ur Bibeln och svara på frågor som hade samband med vår kristna tro. Prästen åt alltid middag hos den bonde som så att säga hade turen och på eftermiddagen var det andakt.

I Korpikå fick jag som vuxen bevista husförhör. Min dotter Barbro [Barbro Stenberg Fredriksson 1929–] döptes där vid ett husförhör i gården Nils-Johansa, där hon bars fram av gårdens värdinna [Augusta Åström, f. Sandberg 1878–1963] och min son Alf [Alf Stenberg 1934–1961] vid ett husförhör i Framigården. Deras doppräst var Johannes Norgren [1892–1980], som mina föräldrar räknade som en vän.

De minnen man har med sig från barndomen är mest roliga. Vi fick lära oss att vara ärliga och aldrig ljuga, fast jag tog nog till någon liten nödlögn när jag sprang till en kamrat utan lov. I skolan fick vi först och främst lära oss tio Guds

bud, vilka ännu i dag gäller i vårt förhållande till Gud och människor. Det är vanligt levnadsvett.

Hos farmor och farfar

Farmor och Farfar bodde bara en liten bit nedanför mitt föräldrahem Dalbacken. Därför hade jag lätt att med eller utan lov springa dit ned, även på kvällen, fastän jag var mörkrädd. Där satt Farmor vid den öppna spisen. När brasan var utbrunnen var det härlig glöd som värmden länge. Hon hade en vana som jag aldrig såg att någon annan hade i fråga om kaffeberedning. Kaffet såldes som råvara på den tiden och Farmor rostade sitt kaffe för var gång som hon kokade. Det blev nog fyra–fem gånger dagligen, så nog var det färskt alltid. I mitt eget hem rostades dagsbehovet en enda gång.

Farmor hade två små sidenlappar som hon förvarade i en upp-och-nedvänd lampkupa på en hörnhylla i kammaren. Hon hade fått dem av ett så kallat herrskap, en konsulsfamilj Hummel i Kalix, där hon hade tjänat piga innan hon gifte sig. Jag fick leka med dem och kan ännu känna hur jag tyckte att de var vackra; det tyckte nog Farmor också. Leksaker förekom sällan i min barndom men jag vill minnas att Farmor snörpte ihop en trasa en gång, lindade med tråd så att det blev ett huvud och nedanför blev det en böljande kjol. En gång när jag var mycket liten fick jag dock en riktig docka med ett vackert porslins huvud målat med svart lockigt hår, blå ögon och röd mun och med en fastsydd stoppad kropp i tyg. Den hade även armar och ben och en liten klänning därtill; den var nog mycket fin. Men jag ville se vad dockan hade i den mjuka magen och tog en sax med mig i skåpsängen och drog för sparlakanen men blev mycket besviken för i dockans mage var bara trasor. Jag blev fort upptäckt men jag har inget minne av något straff eller vart det vackra huvudet eller resten av dockan tog vägen. Ett minne från min tidiga barndom var när jag fick se Farmor gå ut mot udden nedanför backen mot Kålsjärvträsket. Hon bar på en säck som var igenknuten. Då förstod jag att hon skulle dränka de nyfödda kattungarna. Jag smög mig hem igen och var nog nästan glad för jag gillade inte nyfödda kattbarn utan tyckte att de var äckliga.

På sommaren flyttade Farmor och Farfar till bagarstugan. Varje lördagsmorgon fyllde hon en stor trätunna med varmt vatten från bykgrytan i ladugården. Sedan öste hon ut vatten över de breda golvbräderna samt strödde ut fin sand och såpa. Så hade hon en liten tvaga av björkris som hon lade under foten och så gick hon fram och tillbaks och gned över golvbräderna i träets längdriktning. Sist öste

hon rikligt med rent vatten och sopade ned det genom ett hål intill väggen. Jag kan ännu känna den fina doften av trä och såpa. Sedan bad hon oss barn att gå ut på udden och plocka blommor med orden ”Nu får ni ta in blommor”, fastän på bondska. Det blev stora fång med blåklockor som hon satte i en stor träbytta. Det blev helg! När jag som gammal har gått omkring på backarna i Börjelsbyn där min farmor föddes och sett hur där växer fullt med blåklockor förstår jag varför hon älskade dem. De är underbara.

Karameller förekom inte hos Farmor men en sockerbit fick vi ibland. Vad hon även bjöd på var en stor sked syrad grädde som hon lade på ett tunnbröd. Sedan doppade man små bitar av brödet i grädden. Det var verkligen gott och det tycker jag än i dag. Man sparade grädde hela veckan i en träbytta och sedan kärnade man smör. Vik-Lisa bjöd på sirapssmörgåsar men dem gillade jag inte.

Ett annat barndomsminne var när jag omkring fem eller sex år gammal smet iväg till min kusin Dindi, som bodde tvärs över åkern en bit ifrån Farmors; hennes mor Alida [Alida Risén, f. Eriksson 1870–1945] var Farmors och Farfars äldsta dotter. Det var tre längsgående diken mellan varje ägare. När vi var på väg hem kom plötsligt Otto Vikströms häst i full galopp. Jag ramlade utmed dikeskanten och hästen hoppade rakt över mig. Jag kan ännu minnas hans nästan våta buk när han hoppade över mig utan att skada mig. Dindi hade längre ben och sprang fortare, så hon hann undan. Ingen har trott att detta var sant när jag berättat det men när jag var vuxen förstod jag att detta var änglavakt. Otto Vikström kallades Lill-Otto i byn då han ej var så stor till växten. Han var alltid glad och med en humor utöver det vanliga. En gång var Dindi och jag fem–sex år gamla. De höll på att fylla med spån på Riséns vind och hade rest en stege uppför det rätt så höga huset. Vi gick upp på vinden och satt rätt länge och lekte men när vi skulle ned var stegen borta. Dindi blev hysterisk och hängde sig ut baklänges genom fönstret och skrek. Som tur var blev vi upptäckta av karlarna och stegen kom fort på plats.

Jag hade mycket tunt och stripigt hår och när jag var fem år hörde jag att mor fick råd av en bekant att låta en byafrisör klippa bort allt hår. Jag tyckte nog att det var spännande och tittade på lilla mig i spegeln och tyckte att jag var ganska fin. Men när jag kom hem renrakad blev mina äldre syskon ledsna. Jag trodde att det nya håret skulle bli vackrare men det blev icke så utan var fortfarande tunt och stripigt. Så i tonåren blev det plötsligt modernt att flickor skulle vara kortklippta; det hette nog shinglat. En flicka från byn, som var två år äldre, kom som piga till Kalix och var den första som lät klippa sig. Jag frågade inte hemma om lov utan cyklade en sommarkväll till Kalix och lät klippa av håret. Jag vågade

inte visa mig hemma men när mor fick se mig på morgonen fick jag den värsta skrapan i mitt liv. Sedan berättade hon för far och han kom och såg på min nacke och sade att han aldrig vetat att jag var så lik Farfar bakom nacken förrän nu. Det var allt! Dindi hade två långa ljusa flätor. När jag började skolan hade jag bara en liten råttsvans bakom nacken. Det var ganska besvärligt men till slut kom jag på att ha håret utslaget med en liten rosett på ena sidan precis som en del små flickor har det i dag. Farmor förmanade mig och menade att jag nötte av mitt hår så att jag inte skulle ha några hårflätor när jag skulle konfirmeras.

Även Farfar betydde mycket för oss barn. Vi var åtta syskon och jag den tredje i ordningen. Min syster Julia var fem år äldre än jag och så hade jag en storebror Einar [Einar Eriksson 1904–1988] som jag mest bråkade med. Därefter kom fem yngre bröder med jämna mellanrum, Per, Axel [Axel Eriksson 1912–1953], Sigurd [Sigurd Eriksson 1914–1933], Bertil [Bertil Eriksson 1917–1995] och Martin; inga syskon dog späda. Till Farfar fick vi gå med våra skor när de blev trasiga och tårna började titta fram. Han lappade dem och smorde in dem med tjära. Jag var nog lite mallig över de nyrenoverade skorna, som kallades kängskor och var försedda med skaft och snörning; vi stoppade mjukt starrhö i botten och det blev mycket varmt och skönt. Min lillebror Per kom med sin slitna skinnmössa till Farfar, som tjärade den. Per stod i stum beundran och sade bara ”fare, fare” – det vanliga ordet för äldre släktingar man vördade – och när han kom hem visade han mössan, som nog höll tätt i alla väder. På hösten varje år kom en skomakare från Bodträsk i nordligaste delen av socknen. Han hette Karl Johan Lindberg [1867–1941] och åt och bodde i mitt hem samt sydde stövlar och skor åt hela familjen. Sin arbetsplats hade han hos Farfars och där låg kalvskinn och sulläder samt becktråd med mera. Till mig sydde han en gång extra fina lågskor. Han var mycket snäll och jag fick ställa mig på hans stövelsnibbar då han höll fast mig i händerna. Sedan promenerade han av och an i det stora köket; jag vågade väl inte så mycket. En brorson till honom blev för övrigt församlingens kyrkoherde [Arne Lindberg 1918–1988]. Skinnet till skorna kom naturligtvis från gårdens djur och det var berett i Gammelgården hos en garvare. Tänk att det fanns så mycket skickligt yrkesfolk på den tiden i byarna! Var är de i dag?

Farfar hämtade vår julgran så länge jag kan minnas. Vi behövde aldrig be honom om det men vi vaktade på honom när han försvann mot skogen dagarna före jul. Efter ett tag kom han tillbaka med en jättestor gran och ställde vid visthusknuten. Sedan bars den in i det stora köket och på julaftonen monterades den fast i ett träkors och pryddes med levande ljus och många svenska flaggor och annat som förekommer även i dag 1991. Julklappar förekom nog inte när

jag var liten men när vi var i skolåldern började vi ge någon liten sak till syskon och kamrater. Ett minne från julafton har jag då jag var i fem- eller sexårsåldern. Mor bar det stora köksbordet fram till den öppna spisen, julgranen tändes och vi åt julgröt framför brasan.

Jag tänker på Farfar när han satt vid det stora bordet i Farmors och Farfars kök på söndagsförmiddagen och läste med mäktig stämma ur Luthers postilla. Farmor satt alltid vid spisen och jag satt i andra spiselvrån. Det kan man kalla husandakt. Farfar blev 85 år och läste utan glasögon; till sin död kom han ofta hem till oss och läste Norrbottens-Kuriren. Farfar var född i Töre men hade som barn vistats hos sin mor i Jämtön i Råneå socken, innan han kom till Kälvsjäv som fosterson hos sin moster [Anna Maja Ekman, f. Hansdotter 1810–1868], som var gift där. Farmor var född i Börjelsbyn; hennes mor hette Morelius i sig själv och härstammade från Finland. Som jag senare fattat det var mina farföräldrar de största bönderna i byn; ändå hade de bara tio kor och två hästar. Jag undrar så över mina farföräldrars skolgång. Mina föräldrar berättade om skolläraren Anders Gustaf Hällgren [1827–1898] i Kalix som ambulerade och stannade några veckor i varje by och lärde barnen läsa, räkna och skriva. Som jag förstått var det de som hade det lättare för sig som fick gå hos Hällgren, exempelvis mina föräldrar, och som sedan fick hemläxor som han förhörde vid senare besök. Då han var i Kälvsjäv bodde han alltid hos Riséns och där var det kanhända skolrum i någon kall kammare eller skolsal. Hällgren gav också ut en räknebok som användes i undervisningen. En annan sak jag funderat över om mina farföräldrar är att de aldrig besökte läkare. Farmor var en ansedd bondmora och lantmätaren Gustaf Grape [1857–1925] på Björknäs herrgård brukade ta in där när han var ute på förrättningar. Men hon avskydde all högfärd och lät en gång en paltgryta koka över så att det kom på Grape och när han skulle berätta om sin förlovning, svarade hon att hon hört om den så att hon var sår i öronen. Han tilltalade henne alltid ”mor Eriksson”.

Mina morförelldrar

Även mina morförelldrar bodde i Kälvsjäv men var också de inflyttade. Min mormor [Anna Kajsa Ekman, f. Brändström 1848–1910] var född i Hömyrfors och jag har som gammal besökt hennes födelseplats. Hennes far var för övrigt född i Korpikå, isi Flaak, inte långt från där jag själv som vuxen kom att ha mitt hem. I min ägo har jag den schallett, kanske från Almgrens sidenväveri, hon fick av Morfar [Petter August Ekman 1843–1939], troligen som fästmansgåva. Mor-

mor minns jag mycket lite av; hon dog när jag var knappt tre år gammal. Hon hade på våren ramlat på isen på gården därhemma och spräckt en tarm. Mormor blev liggande över sommaren i bagarstugan och vårdades av Morfar till sin död i augusti. Mor har berättat att han sov på snickarbänken som alltid stod därinne; det var nog ingen bekväm sovplats precis. Jag hade nog smitit hemifrån eftersom jag hade mycket besvärligt att komma uppför trappan på farstubron. Där inne låg mormor i en gustaviansk säng. Hon bad då pigan att hon skulle ge mig en sockerbit. Sedan har jag minnen från själva begravningen. Min lillebror Per låg och sov på en uppbäddad säng och hade en vacker blå kolt på sig och jag minns att jag inte räckte upp till honom. Mor har berättat att jag vid graven frågade varför de begravde mormor i blommor. Hon är gravsatt strax till höger om kyrkogårdsgången när man går från Morjärvsvägen mot det vackra gravkapellet. Mor berättade hur de brukade leka på stenarna bakom ladugården. Jag har ofta gått där som vuxen och tänkt att här har mamma lekt när hon var liten. Nu är även stenarna borta.

Min morfar var född i ett knekttorp i Sklörbacken, intill den brusande Flasabäcken. Han berättade mycket om sin barndom och ungdom och om hur som elvaåring, runt 1854, fick följa med sin far, som då rodde från Björknäs till Kälvsjäv, där träsket inte var utdikad. Då såg han den stora tallen på backen som var lika stor som den är ännu i dag. Morfar har efteråt sagt att han aldrig kunnat tro att hans dotter skulle bo på denna plats. Alla gånger jag själv ser den tallen känner jag att där har jag mina rötter. Morfars barndom var mycket fattig. Hans mor gick och hjälpte till hos en storbonde i Gammelgården [Carl Strömbäck 1817–1888] som även hade en båt som fraktade varor från sydligare delar av Sverige; det var väl av detta han blev förmögen och till och med kallades patron av allmogen. Barnen Ekmans glädje var stor när modern kom hem till torpet med en korg brödsmulor. Ibland var de så hungriga att de slickade den tomma brödlådan. När man hörde om detta förstod man varför Morfar inte tålde att se att man slängde mat som kunde ätas. Den rika bonden gick sedan i konkurs och bodde i en liten stuga i Kälvsjäv med sina söner Jakob [Jakob Strömbäck 1843–1925] och Oskar [Oskar Strömbäck 1855–1921], vilka efter faderns död hade en liten stuga vid gamla landsvägen mot Korpikå; stugan var flyttad från stranden av Kälvsjävträsket. De hade en liten handelsbod och hade några tygbitar på en hylla i köket och sålde kaffe, socker, rysstväl och såpa. Mot slutet av sin levnad fick de nog en pension på omkring 30 kronor i månaden. Oskar låg sjuk ett par år och vårdades av sin bror. Han hittades av en granne som såg till honom varje morgon och han kunde då inte tala, men tårarna rann nedför

de smutsiga kinderna. Han kördes i släde till fattighuset i Rolfs och fick en ren säng men sedan var det slut. Det blev auktion i stugan på våren och där fanns en del gamla fina saker som de sparat från sitt barndomshem, bland annat två trearmade höga mässingsljusstakar. Jag minns hur ofta jag fick gå med en trelitersflaska med mjölk och särskilt till julen var det en hembakad limpa med. När jag gick hem sade de alltid ”Hälsa och tacka till din mamma och tack skall du ha själv”. Byns folk följde dem till graven. Johan Nilssons kafé vid kyrkogården, kallat Blind-Jottas, bjöd på kaffe efter jordfästningen. Folket i byn ställde upp och hjälpte varandra när det behövdes. De kunde gå att söka en bortkommen häst eller ko i dagar, ja veckor; djuren släpptes ju fria på bete i skogen.

Min morfar blev trots sin fattiga uppväxt mycket gammal. Han kom ofta hem till oss. En gång ville han att jag skulle tvätta två vita skjortor av lärft, vilka han använde på söndagarna med en bred sidenslips; jag såg aldrig någon annan gamling i byn med en så fin tingest. Jag fick 75 öre när jag hade tvättat och strukit; det var mycket pengar för mig den tiden. Efter ett besök hos oss när han hade berättat så mycket om sin barndom och ungdom sade mor att någon borde nedteckna allt han berättade. På äldre dar tillverkade han räfsor, liorvar, byttor och träbunkar. [En leksakskvarn han gjorde till sina barnbarn finns i Nordiska museet.] Han var fullt klar i sina tankar till livets slut vid 95 års ålder. Synen var starkt nedsatt på slutet men jag kan minnas honom där han satt vid köksbordet med Laestadii kyrkopostilla och ett förstöringsglas som han förde över raderna.

Morfar flyttade till Kälvsjäv 1870 och han var då gift och hade två små flickor; både hustrun och döttrarna avled i lungdot. Jag har en liten silversked från denna första familj med hustruns efternamnsinitial T för Thingvall. Familjen bodde första tiden hos Riséns. Bevarade dokument hos en kusin [Tage Ekman 1929–2011] tyder på att han hade en besvärlig ekonomi efter barnens och hustruns sjukdom och död med två års restskatt och räkningar med hög ränta från apoteket där han införskaffat läkemedel till sin familj. Men morfar hade troligen köpt sitt hemman dessförinnan. Han berättade att han högg timmer till sitt hus och flottade det från Mjöträsket över det outdikade Kälvsjävträsket. Detta hus står ännu kvar på backen och är hem för yngre generationer. Morfar gifte om sig och fick fem barn i andra giftet. Morfar hade nog arbetat med lite av varje. Som kransägare for han omkring i Överkalix socken, bland annat i Gyljen, och han hade släkt i Lansjäv. Det är en sådan kransägare som nu står staty utanför kommunalförvaltningen i Kalix. Morfar hade även arbetat i Karlsborg i några år och blev erbjuden en bra plats som stuvare där men han ville vara odalman. Bröderna Hallman i Innanbäcken och Vallen fick i stället den sysslan

och blev därigenom välbeställda. Gamla papper tyder dock på att Morfar som bonde i hembyn Kälvsjäv åtnjöt förtroende och hjälpte andra med skattsedlar och brandförsäkringar.

Sonen Axel Ekman bodde i föräldrahemmet efter morfar. Han var länge blind men hade en humor som få. Genom honom fick jag som äldre höra om min mormor, som jag förlorade så tidigt. En fin egenskap hos henne var att barnen aldrig fick komma hem med skvaller från byn. Han återberättade även sina minnen av min mormors far [Nils Henrik Brändström 1816–1895], vilken liksom min mormors mor [Sara Sandin 1825–1885] slutade sina livsdagar i Kälvsjäv där deras två döttrar hade gift sig.

Bondetåg, dyrtid och spanska sjukan

Samtidigt med min idylliska barndom i en liten norrbottnisk by var det dramatiskt i stora världen och det aktualiserades också för oss. Min far reste i början av 1914 till Stockholm och deltog med 30 000 andra bönder i Bondetåget. De var missnöjda med regeringens försvarspolitik och uppvaktade kung Gustaf V för att stödja inköp av en pansarbåt. Ett halvår senare blev det också krig. Då första världskriget bröt ut sensommaren 1914 var jag nästan sju år gammal. Kyrkklockorna i Kalix började ringa och slätterfolket på strandängarna där fick på så sätt veta att det var krig. Mina kamrater i Kälvsjäv var rädda och trodde att det skulle drabba även oss, men jag tänkte att allt var så långt borta och att kriget inte skulle komma till oss. Men det pågick i fyra år! Sverige var då inte självförsörjande av livsmedel och därtill kom att det ett år blev missväxt. Det var nog hungersnöd i stora delar av landet och värst i norr. Nästan dagligen kom det tiggare från industriorterna. Det var mest kvinnor men ibland följde något skolbarn med; några drog på en kälke. Hemma fick de i regel en påse kornmjöl, kanske en fläskbit och ibland lite av varje som mor kunde undvara. Det berodde mycket på att farbror Arvid [Arvid Eriksson 1878–1953] var mjölnare och kunde mala lite i smyg. Det var så kallade spejare som for omkring i byarna för att undersöka om bönderna hade gömt undan något korn. Det var dem förlåtet, för hur skulle de annars ha haft något att ge bort? Allt vete, rågmjöl och socker var strängt ransonerat. Kaffe fanns nog inte utan det var rostat korn som användes. Det var skillnad mot förhållandena under andra världskriget, för då hade jordbruket utvecklats och det var ingen brist på mat de första åren. Däremot var det ett stort slöseri med maten under andra världskriget så till slut blev det matransonering men ingen behövde svälta.

Det blev också dyrtid i Sverige och så kom spanska sjukan 1918. Flera hushåll i Kälvsjärv drabbades och i ett hem dog två unga äkta makar och deras barn. Min kamrat Gerdas mormor [Maria Charlotta Åström, f. Jakobsdotter 1851–1918] blev svårt sjuk. Jag sprang ofta dit och försökte hjälpa till att vårda henne. Min mor misstuckte eftersom hon var rädd att jag skulle smittas, men moran tackade mig med orden ”Gud ska löna dig”. Hon dog hösten 1918.

Bort från Byn

I början av 1910-talet kom järnvägen till Vitvattnet, som ligger drygt en och en halv mil norr om Kälvsjärv. Då beslutades också att bygga en ny landsväg från Kalix till Kälvsjärv och vidare till Korpikå och Vitvattnet. Den blev färdig 1913. Men jag har minnen av underhållet av den gamla landsvägen och att min far med häst och så kallad vickflake stod och skottade jord på Orrnäsmynnen. Den gamla vägen, kärrvägen, gick över Vitheden och därefter förbi Kattisträsket och ovanför byn Kälvsjärv, det vill säga där det var mer höglänt och lättare att bryta väg. Det fanns en stor grind bortanför den sista gården i Kälvsjärv. Där stod vi en gång och väntade tills en bonde från Korpikå kom körande. Vi öppnade grinden och en femöring blev vår belöning. Vi funderade på hur vi skulle dela femöringen i två delar. Men den äldre av oss fick nog hela slanten; jag var så liten att jag inte förstod pengars värde. En sommarkväll gick ryktet att en bil hade kommit till byn och stod parkerad på nya vägen vid C. O. Strömbäcks gård [Karl Olof Strömbäck 1863–1936]. Det var den första bilen i byn och stod där till allmän beskådan. Mina äldre syskon och min lillebror Per – jag tror även mina föräldrar – gick för att se den, men jag var så trött att jag gick och lade mig.

På somrarna fick vi ibland besöka vår faster Hilda som var gift med en lots [Johan Petter Blombäck 1860–1944] i Bredviken, där Kalixälven är på väg mot havet. Fastän det bara var en och en halv mil mellan byarna kändes det som att komma till en helt annan miljö, visserligen med jordbruk men även med mycket sjöfart och lotsväsende. Bredvikens grannby var Risön med en arbetarkultur som vi upplevde som mycket främmande. Många där arbetade på fabriken i Karlsborg, som låg längre bort mot havet. Hos faster och farbror hade de en liten ladugård med tre kor till husbehov. Korna gick längs en byaväg till skogs för bete åt Holmträsk-hållet och kom hem på kvällen. De passerade alltså där nuvarande E4 går fram. När min kusin Dindi och jag som småflickor fick åka till Bredviken klev vi på Svalan eller Neptun som låg vid kajen i Kalix just nedanför kyrkan. Det kostade 25 öre för barn och 50 öre för vuxna, vilket

man ansågs vara efter att man konfirmerat sig. Dessa ångslupar för regelbundet runt till byarna vid Kalixälvens mynning. Nu kan ni tänka er hur bortkomna vi småflickor från Kälvsjärv kände oss när vi klev av båten i Bredviken! Men vi hade många jämnåriga kusiner i lotsgården som var våra kamrater. Vid stranden nära huset växte en underbar grupp stora björkar och mellan två björkstammar satt en gungbräda som jag använde så fort jag kom åt. Hemma hade vi en som hängde i höladan, så det var lite skillnad. Sedan kunde vi bada i älven nedanför faster Hildas och farbrors stora hus, som ju fortfarande står kvar. Det gick en slät och fin gångstig genom byn som började hos Blombäcks och fortsatte genom Vidgrens tomt och slutade där byn också tog slut. Vi sprang där barfota flera gånger om dagen. Jag kan inom mig fortfarande se Kristoffer [Kristoffer Lindvall 1860–1949] och Flora Lindvall [Florentina Lindvall, f. Bergman 1862–1940] stå utanför dörren till sitt hus. Lindvall var hemmansägare men hade också varit fyrvaktare på Malören. Han var en lång och smal farbror med vitt hår och långt vitt skägg och även henne minns jag som lång och smal; jag kan se henne med den ljusa hilkan knuten under hakan. Men jag träffade dem aldrig. Det mesta i Bredviken var glatt och roligt och med lek en hel vecka. Men när jag gick och lade mig på kvällen då längtade jag ändå att få komma hem till de mina. Mitt sista minne av faster Hilda var när hon låg på sin dödsbädd på lasarettet. Jag hälsade på många gånger och vi talade om den sorg som drabbat oss i och med min son Alfs drunkning 27 år gammal under försök att rädda en nödställd. Jag grät och hon försökte lägga sin arm över min hals. Hon tröstade mig med att för Gud behövdes inte mer än en tanke eller en suck. Tio år senare begravdes hennes dotter, min kusin Julia [Julia Vidgren, f. Blombäck 1900–1976], med minnesstund i Bredviken. Det var en underbar sommardag och dukat på gården vid hemmet med utsikt över vattnet mellan alla blommor och all grönska. Hela naturen var en lovsång till livet!

Ja, detta är en liten del av mina minnen från mina barna- och ungdomsår. Det kanske säger något om vilken utveckling jag varit med om under min stund på jorden. Vid min ålder ser man mest tillbaka och sällan framåt. När jag var liten och även i tonåren var ju de flesta fattiga om man jämför med dagens välfärdssamhälle. Livet var nog annorlunda även för våra fem barn. Jag har till dem försökt lämna något av den barnatro och gudsförtröstan som jag fick med mig från vårt barndomshem. De senaste 50 åren har ju en enorm utveckling skett inom industri och på alla möjliga områden, vilket möjliggjort dagens välfärd men jag undrar om allt är av godo. Matas inte våra ungdomar med våld och smörja som är destruktiv? Allt får förekomma i tryckfrihetens namn. Hur mår

våra ungdomar egentligen? Vi var skonade, även våra barn när de var små, då hade vi varken radio eller TV. Vad man ser dagligen i TV och tidningar är ju mest våld och hungersnöd, barn som lider och verkar helt rättslösa. Vad är det för en värld vi lämnar efter oss? Vi håller på att förstöra hela vår jord i jakten efter materiella ting och ökat välstånd. Det talas och skrivs mycket om vår miljö men hur många av oss tar detta på allvar?

Till sist vill jag tacka livet för både sorg och glädje! Jag har levat!

27 april 1992

Gerda

Gerda Stenberg

Gerda Stenberg, Kalix, har avlidit.

Hon föddes 1907 i Kålsjärv där föräldrarna Carl och Anna Eriksson drev ett jordbruk. Tidigt fick hon lära sig alla de sysslor som förekom i ett allmogehem och livet igenom bevarade hon ett starkt engagemang för bönderna och deras livsvillkor.

År 1928 gifte hon sig med skogstjänsteman Elis Stenberg och makarna kom att bosätta sig i Korpikå. Tillsammans fosterade de fem barn. Gerda Stenberg hade mångsidiga intressen. Utrustad med så kallat läshuvud men uppväxt i en tid och miljö då flickors utbildningsmöjligheter var begränsade ville hon som vuxen kvinna ändå alltid förkovra sig och inhämta kunskap. Hon var intresserad av skönlitteratur och tillhörde länge bokbussarnas trogna låntagarskara. Sitt sociala engagemang förverkligade hon som medarbetare i kyrkans diakonala besöksjänst och som aktiv medlem i Röda korset. Politiskt tillhörde hon centerns kvinnoförbund. Gerda Stenberg var också konstnärlig och kunde för ett tiotal år sedan ställa ut egenkomponerade bildvävar.

Hon blev änka 1988 och flyttade 2000 till servicehuset i Kalix.

Ibland tänker jag att de norrbottniska bondbarnens historia ännu inte är skriven och nu är det nästan försent. Givetvis kommer det hela tiden nya generationer med egna erfarenheter, men det här är ett försök att berätta hur det var när jag växte upp i början av 1900-talet i en liten by i östra Norrbottens kustland.

